

3

ԲՃ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆ

Ս Ո Վ

361
P-91

Հարունակում է բաժանորդագրութիւն 1908 թ.

== Հ Ա Ս Կ Ե Ր ==

Մանկական պատկերազարդ ամսագրի:

Բաժանորդագինն է տարեկան 4 ր.

Հասցեն՝ Թիֆլիս, Բէհրութեան փողոց, № 25.

Խմբ. հրատ. ԿԱՏ. ԼԻՍԻՑԵԱՆ

ԲՓ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Առաջին օգնութիւն մինչև բժշկի գալը (սպառ.)	5 Կ.
2. Վարակիչ հիւանդութիւններ	5 »
3. Ինչ է սիֆիլիսը	5 »
4. Առողջապահական զրոյցներ	5 »
5. Ինչ է ժուժկալութիւնը	5 »
6. Ինչ է անառակութիւնը	5 »
7. Վեներական ախտեր	5 »
8. Աշակերտի առողջապահութիւն	2 »
9. Մեր նեարդերը	10 »
10. Սիֆիլիս (բարեփոխուած)	10 »
11. Առողջ հոգին առողջ մարմնի մէջ	10 »
12. Գեղձախտ (զօլօտուխտ)	10 »
13. Ո՛վ է յանցաւորը	15 »
14. Վարիք և բարեգործութիւն	15 »
15. Ժառանգականութիւն և դաստիարակութիւն	15 »
16. Մանկավարժական համառօտ զրոյցներ	15 »
17. Մարմնամարզութիւն (25 պատկերով)	20 »
18. Առողջապահական նուէր նորատի կանանց	20 »
19. Վինը և տղամարդը	15 »
20. Վիրաբուժական հիւանդութիւն և օպերացիա	5 »

300
1187-ԲՈՒ

11 MAR 2013

11 MAR 2010

361
P-91

48

ԲԺ. Ա. ԲՈՒԿՈՒՂԵԱՆ

ՍՈՎ

(Մի պատկերով)

ՍՈՎ
Իրատ. բժ. Ա. Բուգուզեանի

1003
11546

1. Սովը — սոցիալական չարիք: 2. Սովը գիտական տեսակետից: 3. Սով և յանցագործութիւն: 4. Սովադէպքերն և անբերրիութիւնները: 5. Սովը հնուն և ներկայումս: 6. Սով և հասարակութիւն: 7. Ներկայիս պահանջները: 8. Մեր հոգսերը: 9. Սովի արմատական բուժումն:

Ս.-ՊԵՏԵՐԱՌՈՒՐԳ
ԳՈՒՀԿԻՆԵԱՆ ՏԳԱՐԱՆ, ԼԵՀՏՈՒԿՈՎ ՓՈՂ. 4
1908

72. 700

«Աշխարհումս կայ մի թագաւոր.
Այն անողորմ և անաւոր —
Նորա անունն է սով»:

Ս Ո Վ

Սովը հասարակական շարիք է, սոցիալական ախտ:

Համարեա ամեն օր մատնացոյց է անում մա-
մուլը իր էջերում սովի դերը. կեանքի մէջ, բժշկա-
կանութիւնն և հասարակական գիտութիւններն
ևս չերմագին զբաղւած են այդ շարիքով:

1907 թ. Մոսկւայում կայացած Պիրոգովի
համաժողովում սովի մասին մի քանի գիտական
ղեկուցումն կարդացւեց. զբանցից մի քանիսի, այն
է՝ բժ. բժ. Ժբանկովի և Տարասեւիչի զեկուցումնե-
րի զխաւոր փաստերի և զազափարների հետ աշ-
խատենք ծանօթացնելու մեր ընթերցողներին:

Պիրոգովի անուան համաժողովները շատ խրա-
տական են, տեղի են ունենում երկու տարին մի
անգամ զանազան համալսարանական քաղաքնե-
րում. այդ համաժողովներում գիտական-բժշկական
ղեկուցումներից զատ կարգացում են նաև հասարա-
կագիտական զեկուցումներ:

Ձեկուցողներից մէկը մէջ բերեց բանաստեղծի

խօսքերը. «Աշխարհումս կայ մի թագաւոր, այն անողորմ և ահաւոր — նորա անունն է սով»:

Եւ իրօք որ «նա սոսկալի, տիրօրէն իշխում է աշխարհի վրայ»:

Նա զիշեր-ցերեկ անխոնջ կերպով ման է գալիս երկրի մի ծայրից միւսը, իսկ նրա հետքով երկայն շարանով ձգւում են շղթայած և բոլոր յանցադորձութիւնները . . .

Արատը պսակում է «նրան» դափնիներով. մարդիկ թաւալւում են «նրա» խարաղանի տակ՝ արիւնից և ցեխից երբէք չմաքրուելու համար:

Սպանի՛ր — պահանջում է նա . . . Եւ մի յանցագործ ևս աւելացաւ:

Վանառի՛ր քեզ — հրամայում է սովը և յաւէտ կորած է մի մատաղ կեանք ևս:

Բաղդաւոր են նրանք, որոնց զաւակները չեն մեռնում սովից. բաղդաւոր են նրանք, որոնք կարողանում են խլանալ մարդկային հառաչների դիմաց:

Դի՛ր ականջդ դետնին. լսում ես հառաչը:

Սյգ — երկիրն է հառաչում. դա հառաչն է զրկւածների, անտունների, որբացածների, սովատանջների . . .

Ա.

Սովածութեան զգացումը յայտնի է անձնական փորձից. սովածութեան առաջացրած երևոյթներին հանդիպում ենք երկրի երեսին ամենուրեք, պատմութեան բոլոր դարաշրջաններում և բոլոր ազգութիւնների մէջ. իսկ մեր մասին խօսելն անգամ աւելորդ է:

Մօտերքս մի ուսու հրապարակագիր իրաւացիօրէն նկատում է. «Հնայած Ռուսաստանի սոցիալապահպանութեան բազմազանութեան, ցեղային, կլիմայական և հողային տարբերութեան — նրանց բոլորին էլ միացնում է մի ընդհանուր մայր՝ աղքատութիւնը և բոլորի համար ընդհանուր իրէպլ՝ ցորենի հաց»:

Սովի պատճառած ահաբեկ չարիքը, նրա հետ շողկապած ցայտուն փոփոխութիւնները մարդու ֆիզիքական և հոգեկան կեանքում վաղուց ի վեր զրուել են ոչ միայն զիտնականների, այլ և աւելի վաղ բանաստեղծների, պատմագիրների, օրէնսդիրների ուշադրութիւնը:

Մեզ չի կարող չապշեցնել իրականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող հակադրութիւններից մի փաստ ևս. մարդ, որ կարծես զիտաւորեալ կերպով ամենակեր է ստեղծւել, որ հեշտութեամբ զոհացում տայ իր ուտելիքի պահանջին, համարեա բոլոր կենդանիներից աւելի է սովի ենթարկւում — ինչպէս բոլորորին իրաւացի կերպով նկատում է բժ. Տարասևիչը իր զեկուցման մէջ:

Մեզ հետաքրքրող հարցի զրաւած ուշադրութեան հետեւանքները այլեւայլ գրականական լիշատակարանների ձեռով գտնուած ենք ամենահին ժամանակներից սկսած:

Իեռ Մանուէի (հնդկաստանի հին օրէնագէտ) գրքերու սովոր համարուած է աղէտ՝ ընդունակ ամենաառաքինի մարդկանց յանցանքներ կատարել տալու — երեսաներին ծախել, շնենի ուտել և այլն:

Սովի ժամանակ մայրերի իրանց զաւակներին ծախելը մատնացոյց են անուած չինացիների պատմական գրքերը, իսկ մեղանուած, Ռուսաստանուած, հերու մամուլը հրապարակեց, թէ Կաղանի նահանգուած թաթարները սովի պատճառով իրանց սիրուն աղջիկներին ծախում էին 50—60 բուրլով:

Ոգիսեսի ուղեկիցները սովամահը ամենամեծ չարիքն են համարուած:

Օվիդիոս իր գրքերու լիշատակուած է զաղբելի ուտելիքներ, որոնք ստիպուած են լինուած գործածել մարդիկ սովի աղղեցութեամբ:

Թողնենք հներին և անցնենք յետագայ հեղինակներին. վերջինների մէջ գտնուած ենք սովի մի շարք պատկերներ և նկարագրութիւններ, որոնք յանախ ապշեցուցիչ են իրանց գոչներով:

Ահաւասիկ Իգոնինօյի ողբերգական կերպարանքը (Իանթէի «Իժոխք» հեղինակութիւնից), որը բանտուած քաղցից, մինը միւսի յետեից կորցնելով իր երեք որդկերանց արդէն կուրացած, շոշափելով գտնուած է նրանց զիակները և ապա

երեք օրուայ ընթացքուած ապարդիւն կանչուած է իւրաքանչիւրին ըստ անունի, մինչ վերջապէս «սովը յաղթեց տառապանքին»:

Ո՞վ չի կարգացել Բայրրնի Դոն-ժուան յայտնի գիրքը, որի հերոսն ու նրա ուղեկիցները, նաւաբեկութեան ենթարկելով, իրանց նաւակուած կրուած են քաղցի և ծարաւի բոլոր տանջանքները, վերջապէս բանը այնտեղ է հասնուած, որ ուտուած են իրանց աւելի վաղ մահացած կամ վիճակով դատապարտուած ընկերներին և մոլի խելագարութեան մէջ ընկնելով, նետուած են ալիքների մէջ և բոլորն էլ կորչուած, բացի Դոն-ժուանը, որին կոհակները ափն են նետուած անդգայ, որով և ազատուած է:

Մասսաչուսկան սովածութեան գեղեցիկ պատկերն է տալիս Ֆրանսիացի հեղինակ Ֆլորբեր իր Սալամբօ զրուածքուած, որտեղ նկարագրուած է Կարթագինէի 40,000 օժանդակ զորաբանակի տառապանքը:

Նորագոյն հեղինակները, մանաւանդ անմահ Էմիլ Զոլան իր «Պարիզի ստամոքս»-ը և «Ածխահաններ» վէպերու — սովածութեան երևոյթները նկարագրուած են բժշկական փաստերի հիման վրայ, ընդգծելով այդ դրութեան որոշ սիմպտոմները, ինչպէս թուլութիւն, քնափութիւն, զառանցանք (գել), գլխապտոյտ:

Նորագոյն հեղինակներից Կնուտ-Դամստենը իր «Սով» վէպուած, կեանքի դառն ըրպէններին իր անձի

վրայ կատարած դիտողութիւնների հիման վրայ, նկարագրում է քաղցածների հոգեկան դրութիւնը:

Եթէ դառնանք ոռւս գրականութեան, նրանում կդտնենք աւելի շատ նիւթ և դա բոլորովին բնական է:

Ժողովրդի կարիքները ի դէմս ոռւս բանաստեղծների և հեղինակների ոչ միայն զեղարւեստական նկարագրողներ են գտնում, այլ և հետազոտողներ:

Յայտնի Կրասոտկինը իր գրքերից մէկում իրաւացիօրէն նկատում է, թէ Ռուսաստանի քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական վիճակի հետ ժանօթանալ ցանկացողը անպայման պիտի դիմի ոռւս գրականութեան արտադրութիւններին:

Մտաբերենք Բեշտանիկովի վիպակները, Նեկրասովի, Նիկիտինի և Կոլցովի ոտանաւորները, որտեղ պատկերացրած է զիւղացու վիճակը. կալում ոչ մի դէպ, շտեմարանում ոչ մի հատիկ, բակում՝ ամայութիւն:

Ներկայումս հետաքրքիր են նաև Լև Տոլստոյի յօդածները սովի մասին և Կորոլենկոյի գրւածքը սովեալներին օգնելու մասին:

Առհասարակ սովի գրականութիւնը չափազանց բազմատեսակ է և ճոխ. նոյնն է նաև մեղանում:

Գրականութեան նոյն այդ ճիւղը շատ հարուստ է նաև բժշկականութեան մէջ. օրինակ հանգուցեալ պրոֆ. Պաշուտկինի դեկավարութեամբ լոյս բնծալեցին մի քանի տասնեակ գրքեր, որոնք

նւիրւած են ճարդկային ցեղի այդ սոսկալի թըշնամու ուսումնասիրութեան:

Շատ հետաքրքիր է, ուստի և խրատական իմանալ սովի առանձին օրդանիղմի վրայ դործած ազդեցութեան դիտական անալիզը, հետազօտել, թէ ինչպէս են անդրադառնում ժողովրդական սուողութեան վրայ քաղցածութիւնն և թերակերութիւնը, և, արդիւնքների վրայ հիմնւած, մեր իրականութեան զնահատման փորձը կատարել:

Բ.

Իւրաքանչիւր կենդանի արարած ստիպւած է որոշ քանակով ոյժ մտխել կեանքի ներքին և արտաքին յորժուէութեան համար, իսկ տաքարիւնները նաև տաքութիւնը որոշ աստիճանի վրայ պահպանելու:

Այդ ոյժը ստացւում է արտաքին աշխարհից սննդանիւթի ձևով, որի պէտքական մասերը մըտնում են օրդանիղմի մէջ, իսկ անպէտքները արտածւում:

Սրանով ակնյայտնի է ուրեմն, որ կերակրւելը, սնունդ ստանալը անհրաժեշտութիւն է. դա հաստատում են նաև անմիջական բնազդն ու տարրական դիտողութիւնը:

Սննդառութեան պրոցեսների տարրալուծումն ու դիտական ըմբռնումը հնարաւոր դարձաւ ֆիզիքայի և քիմիայի զարգացմամբ միայն:

Կենսական հաւասարակշռութիւնը պահպա-

նկու անհրաժեշտ դանազան սննդանիւթերի քանակութեանց նկատմամբ առաջին ճշգրիտ տեղեկութիւնները սահմանել է Վուատը, որը ցոյց տւեց, թէ մարդ պէտք է զործածէ օրական 118 գրամ սպիտակուց, 50 գրամ ճարպ և 500 գրամ ածխաջրային նիւթեր:

Այլ դիտնականների յետագայ աշխատանքները մի փոքր կերպարանափոխեցին այդ թւերը, սակայն էութիւնը մնաց անփոփոխ:

Բացի այդ, կենսական պրոցեսների համար անպայման անհրաժեշտ է ջուր և հանքային աղեր, թէև դրանք իրանք չեն կարող էներգիայի աղբիւր հանդիսանալ:

Ներկայումս, մի շարք գիտնականների հետազոտութիւնների շնորհիւ, մեզ յայտնի է, որ կեանքի և աշխատունակութեան պահպանման համար մարդուս անհրաժեշտ է հետևեալ քանակով կալորիա *):

Հանգիստ վիճակում մարմնի ծանրութեան իւրաքանչիւր կիլոգրամին օրական 30—34 կալորիա, թէթև աշխատանքի ժամանակ՝ 34—40. միջին աշխատանքի ժամանակ՝ 40—45, իսկ լարւած աշխատանքի դէպքում մինչև 60 և աւելի կալորիա, այսինքն ընդունելով մարդուս միջին

*) Կալորիա. — Գիտութեան մէջ իբրև տաքութեան միութիւն ընդունւած է տաքութեան այն քանակութիւնը, որը անհրաժեշտ է ջրի մասսայի մէկ միութեան տաքութիւնը մի աստիճանով բարձրացնելու համար:

քարշը 70 կիլոգրամ՝ օրական 4200 և աւելի կալորիա:

Իմանալով, որ սպիտակուցի կամ ածխաջրային նիւթերի իւրաքանչիւր գրամը օրգանիզմին 4,1 կալորիա է տալիս, իսկ ճարպերի մի գրամը 9,3 և իմանալով, որ այդ բոլոր նիւթերը ընդունակ են որոշ չափով միմեանց փոխարինելու, հեշտութեամբ կարող ենք սահմանել այլևայլ պայմաններում գտնուող անձանց սնունդի նորման, իսկ միւս կողմից զործածւած ուտելիքից եղրակացնել օրգանիզմի ստացած էներգիայի քանակութիւնը:

Լրացուցիչ ձևով նկատենք, որ նման նորմաներ սահմանելով, չպէտք է մոռանանք, որ սնունդը ոչ միայն կալորիայի քանակութեան կողմից բաւարար պէտք է լինի, այլ և պիտի ունենայ մի շարք ուրիշ յատկութիւններ՝ դիւրամարսութիւն, որոշ բազմազանութիւն, հաճելի համ և այլն:

Յիշեալ յատկութիւնների զոյութիւնից է կախւած յայտնի չափով, թէ ընդունւած ուտելիքը, հետևապէս և նրա ներմուծած էներգիան որչափ կարող է իւրացնել մեր կազմւածքը և ո՞րքան օգուտ ստանալ նրանից:

Վերջապէս պէտք է նկատենք, որ որոշ սերնդարար նիւթերի միւսներով փոխարինումն սահմանափակ է և դա պիտի ասել մանաւանդ սպիտակուցային նիւթերի մասին, որոնք չեն կարող լիովին փոխարինւել ոչ ճարպերով, ոչ էլ ածխաջրային նիւթերով:

Սպիտակուցային նիւթերի որոշ նւազագոյնը,

մարմնի քարշի իւրաքանչիւր կիլոյին օրական մօտ մէկ գրամ անպայման անհրաժեշտ է:

Գ.

Ուտելեղէնի քանակութեան պակասութիւնը քաղցածութիւն է առաջացնում, որը կարող է լիակատար լինել, երբ ուտելիքը բոլորովին բացակայում է և ոչ լիակատար (կիսաքաղցութիւն)՝ երբ վերջինս անբաւարար է:

Այդ անբաւարարութիւնը կարող է լինել ընդհանուր, աւելի կամ պակաս համաչափութեամբ վերաբերւելով սննդարար նիւթերի բոլոր տեսակներին և կամ թերի է լինում՝ պակասում է այդ նիւթերի ուէ տեսակը. վերջին դէպքում ասում են սպիտակուցային, ճարպային, ազոյին և այլ քաղցածութիւն:

Կեանքում չաճախ հանդիպում ենք կիսաքաղցութեան դէպքերի. լիակատար քաղցածութիւնը համեմատաբար սակաւադէպ է:

Ինութեան մէջ և ս պատահում է քաղցածութիւն՝ կամ իբրև Փիլիօլոգիական երևոյթ, օրինակ՝ ձմեռային քնափութեան ենթակայ կենդանիների միջև և կամ իբրև հիւանդական (պատոլոգիական) երևոյթ:

Մի կողմ թողնենք լիակատար սովածութիւնը ճամբորդութիւնների, նաւարեկութիւնների և այլ դէպքերում. երբ հասկանալի պատճառներով չի կարելի գիտական զիտողութիւններ կատարել:

Մենք պէտք է կամ փորձեր կատարենք կենդանիների վրայ և կամ դիմենք մի քանի, թէև սակաւթիւ, բայց խնամքով կատարւած դիտողութիւններին, որոնք տեղի են ունեցել զիտական կամ աւելի չաճախ սպորտային նպատակով ինքնաջօժար սովածութեան ենթարկող անծանց վրայ, ինչպէս օրինակ Տաններ, Սուկցի և այլք:

Այս վերջին տեսակի զիտողութիւնները հնարաւորութիւն են տալիս կենդանիների վրայ կատարւած փորձերի հետ համեմատութեան մէջ դնելու և այդպիսով լրացնել ընդհանուր պատկերը:

Չպէտք է մոռանանք, որ քաղցածութեանը կարող է ուղեկցել չրի բացակայութիւնն ևս, և այդ դէպքում աւելի դժւար է լինում դիմանալ նրան:

Քաղցածների վրայ կատարւած զիտողութիւնները ցոյց են տուել, որ քաղցածութեան հետ շաղկապւած են մի քանի անհանոյ, աւելի կամ պակաս ծանր զգացումներ՝ քաղցի զգացմունք, ցաւեր, անհանգստութիւն:

Ապա վերջինները չքանում են և կենդանին, ինչպէս և մարդը տակաւ առ տակաւ մատնւում է անզգայութեան (ապատիալի) և քնափութեան. այս կացութեան մէջ էլ վրայ է հասնում մահը. համեմատաբար սակաւադէպ են շղածողութիւնները:

Նկատելի է լինում քարշի պակասումն, մշտատև նիհարում, բոլոր՝ մանաւանդ ստամոքսա-աղիքային արտաթորութիւնների նւազումն, վերջին

չրչանում տաքութեան աստիճանի ընկնելը և այլն:

Բազմաթիւ փորձերի հիման վրայ հաստատուած է, որ մահացումը տեղի է ունենում սովորաբար այն ժամանակ, երբ կենդանին իր սկզբնական քարշի 40% է կորցրել. ընդհանրապէս մարմնի ծանրութեան $\frac{1}{3}$ մասի կորուստը անպայման սպառնալից է կեանքի համար:

Քաղցածութեան շրջանի տեականութիւնը զանազան կենդանիների մէջ տարբեր է. որքան փոքր է կենդանին և ջահել, այնքան կարճատե է շրջանը:

Դեռ ևս ճիւղոկրատին յայտնի էր, որ քաղցին ամենից աւելի դիմանում են ձերունիները, յետոյ հասակաւորները, ապա երեխաները և սրանց բոլորից ամենահեշտ կերպով տանում են քաղցը նրանք, որոնք առոյգ և կենդանի տեմպերամենա ունեն:

Փորձերով հաստատուած է, որ շան մատաղ ձագերը սատկում են 2—3 օրից, երկշաբաթականները՝ երկու շաբաթից, իսկ պառաւած շները՝ $1\frac{1}{2}$ —2 ամսից:

Մօտաւորապէս նոյնն է նաև զանազան հասակի մարդկանց կեանքի միջին տեականութիւնը քաղցածութեան դէպքում. մինչև երկու ամսական տղաներինը 3—4 օր, ձերունիներինը մինչև երկու ամիս:

Եթէ վերցնենք տարբեր մեծութեամբ կենդանիներ, կատենենք, որ ձին, օրինակ, կամ ուղտը

կարող են ամիսներ ապրել, ծովախոզը կամ նազարը՝ տասն օր, աղոււր՝ չորս օր, իսկ փոքրիկ թռչնիկները մի օրից ոչ աւել:

Այս փաստերը մեզ համար լիովին հասկանալի կդառնան, եթէ ուշադրութիւն դարձնենք այն հանդամանքի վրայ, որ քաղցածութեան ժամանակ ևս նիւթերի փոխանակութիւնը (կենսական պրոցեսը) սովորական ուժգնութեամբ է կատարւում, այն է՝ հանգիստ կացութեան մէջ մարմնի ծանրութեան իւրաքանչիւր կիլօյին (մօտ $2\frac{1}{2}$ ֆունտ) մսխում է օրական 30—32 կալորիա, ինչպէս և սովորական սննդառութեան ժամանակ:

Օրգանիզմը, ըստ երեւոյթին, անընդունակ է իւր ծախսերի մէջ որոշ անտեսութիւն պահպանելու:

Քաղցածութեան ժամանակ խոտածարակները կարծես մսակեր են դառնում և ապրում են իրանց օրգանիզմի նարպերի և սպիտակուցի հաշւին:

Օրգանիզմը ամբողջ էներգիան քաղցածութեան ժամանակ իր սեփական հիւսւածքից է վերցնում, ուստի և որքան ուժգին է փոխանակութիւնը, այնքան շուտով է վրայ հասնում հիւժումն ու մահը:

Որ մատաղ և փոքր կենդանիների փոխանակութիւնը աւելի մեծ եռանդով է կատարւում՝ դա հանրածանօթ իրողութիւն է. և զրա համեմատ էլ քաղցածութեան ժամանակ նրանց մարմնի քարշը շատ մեծ կորուստ է կրում:

Այսպէս, օրինակ, եթէ ի նկատի առնենք մե-

ծուծեան տարբերութիւնը, մարդ կորցնում է օրական իր քարշի մօտ 1⁰/₀, կատուն՝ 3⁰/₀, ծովախոզը՝ 5⁰/₀:

Շատ դանդաղ փոխանակութիւն ունեցող կենդանիները, օրինակ պաղարիւնները, ձկները, չափազանց երկարատե կարող են տանել քաղցը:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ իրական ազդեցութիւն են դործում քաղցածութեան ընթացքի և տեականութեան վրայ նաև սննդառութեան վիճակը քաղցածութիւնը սկսած ժամանակ և այն պայմանները, որոնք ուղեկցում են նրան:

Լիակատար հանգստութիւնը, բոլոր գործառնութիւնների (ֆունկցիաների) դադարումն հնարաւորութիւն է տալիս ձմեռող կենդանիներին այդքան երկար ժամանակ առանց սննդառութեան մնալու:

Նոյն միջոցին են դիմում նաև մարդիկ, զփտակցաբար թէ անզիտակցաբար:

Այսպէս, օրինակ, հաղորդել էին թէ Պակովի նահանգի զիւղացիք սովի ժամանակ հազնելիս են եղել իրանց մուշտակները (տուլուպ), բարձրանալիս են եղել փէչի վրայ կամ մէջը և լուռ ու անշարժ մնացել են այնտեղ՝ հետեւելով կարծես արջի օրինակին:

Հասկանալի է, որ այդպիսով նւազում է տաքութեան կորուստը, աշխատանքի վրայ կատարւած միսխը և հնարաւոր է դառնում կեանքը աւելի երկար պահպանել:

Գ.

Օրգանիզմը իր պահեստն ու հիւսւածքը մըսխում է որոշ հետեոյականութեամբ՝ սկզբում այն նիւթերը, որոնք մնացել են վերջին սննդառումից, ապա արագ, հէնց առաջին օրերի ընթացքում ածխաջրային նիւթերը, չեռօջ ճարպերը:

Սպիտակուցային նիւթերը շատ դանդաղ են մսխում, խնայողութիւն է նկատում մինչև վերջին հնարաւորութիւնը և միայն մահից առաջ նկատելի է նրանց մասսայական մսխումն, ինչպէս ցօյց է տւել մէզի տարրալուծումն, որի բորակածնի (ազոտի) քանակը բաւականաչափ բարձրանում է:

Ընդ նմին, առաջին օրերի սուր տատանումներից չեռօջ, հաստատուում է մսխի լիովին որոշ, մշտական նորման, որը կրկին փոխւում է միայն վերջին շրջանում:

Եթէ հիմա հարց տանք, թէ ինչպէս է տարբաշխւում այդ միսխը զանազան օրգանների (գործարանների) և հիւսւածքների միջև, կտեսնենք, որ շատ անհամաչափ է:

Ամենից աւելի տուժում է ճարպային հիւսւածքը, որը զրեթէ բոլորովին կորչում է (95⁰/₀—97⁰/₀), ապա մկանները, մի քանի օրգանները, ինչպէս փայծաղը, լեարդը. իսկ կեանքի համար ամենակարևոր օրգանները՝ սիրան ու ննարդային կենտրոնական համակարգութիւնը, ընդհակառակը, համարեա անփոփոխ են մնում:

Ինչպէս էլ որ լինի, քաղցածութեան ժամանակ

1003
11546

նակ սննդանիւթի համար զանազան հիւսւածքների միջև տեղի ունեցած կուոււմ ուղղի և սրտի վանդակիկները չաղթող են հանդիսանում, որը հաստատոււմ է թէ խոշորացոյցով և թէ զիտական փորձերով:

Քաղցածութեան հոգեկան երևոյթները մասին ճշլրիտ տեղեկութիւններ քիչ են, շնորհիւ այն հանգամանքի, որ կենդանիների վրայ կատարւած փորձերը զրեթէ ոչ մի արդիւնք չեն տալիս, իսկ մարդկանց վրայ շատ քիչ են կատարւած նման փորձեր:

Այդ ուղղութեամբ կատարւած փորձերի նշանակութիւնը սահմանափակոււմ է մի կողմից նրանց սակաւաքանակութեամբ, միւս կողմից էլ մանաւանդ նրանց կարծատեութեամբ, օրինակ երեք օրով, որի ընթացքում չեն կարող քիչ թէ շատ լուրջ երևոյթներ առաջանալ:

Ընդհանուր առմամբ հաստատուած են մարմնական և հոգեկան չոզնածութեան նշանները, մտածողութեան որոշ խանգարումն, ի միջի այլոց մի բժիշկ իր և իր ընկերոջ վրայ կատարւած փորձից նկատել է, որ երաղում առատ և համեղ կերակուրներ է տեսնում:

Աւելի սուբ քաղցածութեան դէպքում կարող է զառանցանք (հալլիւցիւնացիա) տեղի ունենալ *). չիշենք Լէօնիդ Անդրէեի «Մարդու կեանքը» վէպը,

*) Տե՛ս իմ «Մնապաշտութիւն և կախարգութիւն» գիրքը:

որտեղ քաղցածութեան ենթակայ զոյգի՝ մարդ ու կնոջ ֆանտադիաների, եթէ ոչ զառանցանքների պատկերացման մի շարք նկարագրութիւններ են նւիրւած:

Որ կարճատե քաղցածութիւնը կարող է նեարդահոգեկան աշխարհը բոլորովին չճնշել, այլ մինչև իսկ մի փոքր զրգուել՝ դա յայտնի է:

Սակայն քաղցածութեան բոլոր աստիճաններում անպայման անտարբերութիւն, անղզայութիւն (ապատիա) է առաջանում, երբեմն էլ կարող է նոյնիսկ զոհացութեան և բարօրութեան զգացմունք ծնւել:

Ներկայումս մեղանում կան երեւի այնպիսիները, որոնք հացադուլ են սարքել բանտերում, յամենայն դէպս շատերը լսած կլինեն մասնակցողների պատմածները կամ լրագրներում կարդացած. ահա զրա ընդհանուր պատկերը. արագօրէն զարգանում են հոգեկան և նեարդային ծանր խանգարումներ, ընդհանուր հիւծումն (ուժասպառումն) և յանախ մի հացադուլը երկար ժամանակ խանգարում է առողջութիւնը:

Նոյնքան և աւելի ևս ծանր երևոյթներ դիտենք նաև ճամբորդների (ինչպէս Լեիւզսոնի) նկարագրութիւններից. բացի այդ նոյնն են հաստատում նաև նաւաբեկութեանց հետեանքները, ինչպէս հռչակաւոր «Մեդուզի» խորտակումն:

Այստեղ արդէն տեսնում ենք ցնորումն էլ, ցնորական դէլն էլ — մի խօսքով՝ տառապանքների ամբողջ մի շարք:

Ինչո՞վ կարելի է բացատրել այդքան սուր տարբերութիւնը:

Չէ՞ որ այդպիսի երևույթներ չնկատեցինք ո՛չ փորձերի ժամանակ, ոչ էլ երկարատե պահեցողութեան ենթակայ անձերի վերաբերմամբ:

Ակնյայտնի է, որ խնդիրը այն պայմանների տարբերութեան մէջ է, որոնց մէջ ընթանում է քաղցածութիւնը. աղէտների ենթակայ անձանց քաղցածութեան ժամանակ աւելանում են նաև ուրիշ վնասակար մոմէնտներ, ինչպէս՝ ցուրտ, մահւան երկիւղ, այլևայլ տանջանքներ (ինքնակամ քաղցածութեան մասնւելու դէպքում այդ բոլորը բացակայում է). նեարդային համակարգութիւնը կորցնում է իր հաւասարակշռութիւնը և առաջանում են մի շարք աւելի կամ պակաս ծանր նեարդային երևույթներ:

Ե.

Ի՞նչ է կատարւում ո՛չ լիակատար քաղցածութեան դէպքում. էպէս այստեղ խոշոր տարբերութիւններ չկան:

Օրգանիզմը, անկարող լինելով որոշ չափից աւելի կրճատել միսխը, սննդառութիւնը անհրաժեշտ չափից պակաս լինելու դէպքում ստիպւած է լինում էներգիայի պակասորդը իր միջից վերցնել:

Տեղի է ունենում ինքնավառման նոյն երևույթը, որը նկատւում է լիակատար քաղցածութեան դէպ-

քում ևս, միայն պակաս ուժգնութեամբ, այնպէս, որ պրոցեսը կարող է զգալի չափով աւելի աւել՝ ամիսներ և տարիներ. հէնց այդ երկարատեութիւնը արդէն դժւարացնում է հետադատութիւնը և համարեա անհնար է դարձնում:

Անտարակոչս, ամբողջ պրոցեսը ընթանում է նոյն տիպով, որով և լիակատար քաղցածութիւնը. սակայն, շնորհիւ նրա երկարատեութեան, հնարաւոր է դառնում մսխի նւազացման որոշ համակերպումն մշակել, թէև փոքր սահմաններում:

Տրամադրութիւնը դառնում է անզգայ (ապատիկ), անտարբեր. նեարդային և հոգեկան էներգիան թուլանում է. մի գիտնական անմիջական փորձերով ցոյց է տուել, թէ սպիտակուցային նիւթերով աղբատ սնունդ ընդունող և միևնոյն ժամանակ աշխատող անձինք ենթարկւում են սակաւարիւնութեան (անեմիա), որը, պայմանների բարւոքւելու դէպքում, անցնում է:

Որովհետև կեանքի մէջ սննդառութեան պակասութիւնը կապւած է լինում մի շարք ուրիշ անբարեկաջող ազդեցութիւնների հետ, ուստի հասկանալի է, որ այդ պայմանները զուժարւելով առաջ են բերում օրգանների և հիւսւածքների աւելի սուր կերպարանափոխութիւններ, արեան բաղադրութեան և անօթների զանազան փոփոխութիւններ և զարգանում չրդողութիւն և ուռոցքներ և այլն:

Հէնց դրանից էլ առաջ է եկել «քաղցից ուռչել» ճիշտ արտայայտութիւնը:

Մասնակի քաղցածութեան դէպքում, պատկերը, ի հարկէ, դանազան է լինում. աղային քաղցածութեան դէպքում, օրինակ, ուտելիքի մէջ հանքային աղերի կատարեալ բացակայութիւնը նոյն իսկ աւելի շուտ է մահացնում, քան կերակրի կատարեալ բացակայութիւնը:

Ակնյայտ է, որ աղերը իրանք էներգիայի աղբիւր չլինելով հանդերձ, անհրաժեշտ են օրգանիզմի մէջ կատարւած քիմիական և ֆիզիքական պրոցեսների կանոնաւոր ընթացքի համար, ուստի նրանց բացակայութիւնը առաջ է բերում այդ պրոցեսների արագ խանգարումն, որը կեանքի համար տանելի չէ:

Կեանքի մեքենան չի կարող գործել առանց աղերի, ինչպէս շոգեմեքենան՝ առանց իւրի:

9.

Սովածութիւնը հիւանդացման և այլասեռման հակող կարևոր գործօն է:

Այդ հաստատող ճշգրիտ և անվիճելի փաստեր կան զիտութեան մէջ:

Փորձերով հաստատւած է, որ քաղցածութիւնը կարող է թուլացնել և ոչնչացնել բնական անխոցելիութիւնը *):

Այդպէս օրինակ քաղցի ենթարկւած աղաւնիներն ու հաւերը զգայուն են դառնում դէպի

*) Տե՛ս իմ («Նրկու խօսք գիւղացուն») զբրոյկը:

սիրիրախար. մէկից հինգ օր (1—5) քաղցածութեան ենթարկւած ծովախոզերը ջրի մէջ ընկղմելու դէպքում սովորականներից շուտ են շնչահեղձ լինում, այն է զգայուն են դէպի շնչահեղձութեան (ասֆիկսիա):

Մի գիտնական ցոյց է տւել, որ մուռնից զրկւած կենդանիները զժւարութեամբ են տանում ցաւի գրգռումները՝ տատրակի քաղցած ծագերը սատկում են, երբ մի քանի անգամ կծշտում ես նրանց:

Մի խօսքով օրգանիզմի պաշտպանողական և կանոնաւորիչ բոլոր գործիքները քաղցածութեան ժամանակ աւելի կամ պակաս չափով խանգարւում են:

Նոյնչափ անբարեյաջող հետեանք է ունենում ծնողների քաղցածութեան ենթարկւելը նրանց սերունդի համար:

Պրոֆ. Պաշուտկինը կլինիկայի լաբորատորիայում այսպիսի փորձեր են կատարել. արուներին և էգերին չղութիւնից առաջ և էգերին չղութեան շրջանում կրկին քաղցածութեան են ենթարկել. փորձերը կատարւել են շների և ճագարների վրայ:

Մուռնը սովորական նորմայից մինչև իսկ աննշան քանակութեամբ (¹/₁₀—¹/₃) պակասեցնելու դէպքում և ոչ չափազանց երկար փորձերից չետոյ սերունդի կրած փոփոխութիւնը ակնյայտնի է դառել:

Գակորի (արտաթորութեան) քարշը մօտաւո-

րապէս սովորականն է մնացել կամ շատ քիչ է նւաղել, սակայն սուր փոփոխութիւն է կրել ծագերի հիւսւածքների բաղադրութիւնը՝ դառել են ջրալի, պակասել է ճարպի ու ֆոսֆորի քանակը և կենսունակութիւնը զգալի չափով նւաղել:

Երբեմն ծնւել են մահացած ծագեր, երբեմն էլ ծնւածները մահացել են աննշան պատճառներից:

Ամենից աւելի զօրեղ է ծնողների երկսի քաղցածութեան ազդեցութիւնը միասին, ապա գալիս է մօր ազդեցութիւնը, յետոյ հօրինը:

Այնուամենայնիւ վերջինի ազդեցութիւնն է բաւականաչափ սուր է լինում. երբ քաղցածութիւնը շատ երկար է տևում, արունների արտադրողական ոյժն էլ է նւաղում, իսկ մարմնի ծանրութեան 26% կորցնելու դէպքում բոլորովին կորչում է:

Կեանքի մէջ ևս նկատելի են յարանման երեւոյթներ: Պարիզի պաշարման ժամանակ (յայտնի է, որ Ֆրանսիացիք սովից մկներ էին ուտում) սաղմնաւորւած և ծնւած ֆրանսիացիներից շատերը աչքի էին ընկնում իրանց թուլութեամբ, հասակի փոքրութեամբ և այլն, ինչպէս ցոյց է տուել 90-ական թւականների սկզբներին զինւորակոչութեան առթիւ կատարւած վիճակագրութիւնը.— ուստի և զինւորական ծառայութեան համար անպէտքները մեծ տոկոս են կազմել:

Այդպիսով, թէ տեսական կշռադատութիւնների և թէ մի շարք փորձերի անվիճելի արդիւնք-

ների հիման վրայ մենք պէտք է եղբակացնենք, որ ամեն մի քիչ թէ շատ երկարատև քաղցածութիւն ամենաէական ազդեցութիւն է դործում օրգանիզմի վրայ:

Քաղցածութիւնը թուլացնում է նրան ամեն կողմից, զգալուն է դարձնում դէպի վարակիչ հիւանդութիւնները, նւաղեցնում է աշխատունակութիւնն ու հոգեկան արիութիւնը և, այդ բոլորից դատ, կորստաբեր ազդեցութիւն գործելով սերունդի վրայ, այլասեւուման էական դործոններից մէկն է դառնում:

է.

Ի՞նչ է երևան հանում կեանքը, իրականութիւնը, ռբաեղ և ի՞նչպէս է պատահում սովածութիւնը և ի՞նչպիսի հետեանքներ է ծնում:

Բնութիւնը իր փորձերը կատարում է ահագին չափով և չափից դուրս բազմազան պայմաններում, սակայն այստեղ մենք լոկ դիտողներ ենք հանդիսանում, չենք կարող ըստ մեր ցանկութեան փոփոխել այն պայմանները, որոնց վիճելի լինելը չափազանց դժւարացնում է տարրալուծութիւնը (անալիզը):

Այն ինչ լաբորոտորիայում, կլինիկաներում այդ հնարաւոր է, ուստի և արդիւնքներն այստեղ շատ աւելի անվիճելի են ու ապացուցիչ, իսկ ապացուցելիութիւնն ու անվիճելիութիւնը առանմնապէս

անհրաժեշտ են սոցիալական երևոյթներ զնահատելիս . . .

Սկսենք սովածութեան աւելի սուր արտայայտութիւններից՝ անբերրիութիւնից առաջացած սովից,

Իրանք յայտնի են մարդկային ամբողջ պատմութեան ընթացքում, բոլոր ժամանակներում և ամենուրեք. անկասկած է սակայն, որ կուլտուրայի զարգացմամբ իրանք աւելի ու աւելի սակաւադէպ են դառնում,

Այդպէս, Արեւմտեան Եւրոպայում իրանք նախկին դարերում համեմատաբար յաճախ էին պատահում, սակայն ժթ-րդ դարի ընթացքում աստիճանաբար վերանում են:

Այդ դարի առաջին կիսում դեռ չիշելի են Իրլանդիայի և Սիլեզիայի *) սովերը, բայց երկրորդ կիսում գէթ իբրև քիչ թէ շատ լայն ժողովրդական աղէտ՝ ինչպէս օրինակ Տանկազայաստանում՝ տեղի չի ունեցել, թէև Իտալիան ժամանակ առ ժամանակ տուժում է անբերրիութիւնից:

Այնտեղ, Իտալիայում մենք հանդիպում ենք սովորաբար միայն թերակերութեան երևոյթների, որոնք տեղի են ունենում միջին հաշուով բաւարար սնունդ ստացող որոշ զսակարգերի և ազգաբնակչութեան յայտնի մասերի մէջ:

Իբրև լուսաբանութիւն, մէջ բերենք մի քանի տեղեկութիւններ.

*) Տե՛ս իմ «Բուրժուա Վերսով» գրքոյկը:

Ամերիկայում այլևայլ հետազոտողներ, ի նկատի առնելով միջավայրի բոլոր պայմաններն և աշխատանքի բոլոր հանդամանքները, հետեւեալ նորմաներն են սահմանել.

Միջին աշխատանքի դէպքում անհրաժեշտ է 150 դրամ սպիտակուց, 150 գր. ճարպ, 500 գր. ածխաջրային նիւթեր և 4060 կալորիա. լարած աշխատանքի դէպքում՝ 175 գր. սպիտակուց, 250 գր. ճարպ, 650 գր. ածխաջրային նիւթեր և 5700 կալորիա:

Ամերիկացիների սննդառութեան վերաբերեալ տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս, որ նրանք նոյնչափ էլ ստանում են. օրինակ Չիկագոյի ամենաաղքատ ընտանիքներումն անգամ իւրաքանչիւր անդամը ստանում է մօտ 3425 կալորիա:

Նոյնն է նաև Սկանդինաւիայում, որտեղ 70 կիլօ կշռող իւրաքանչիւր անհատին անհրաժեշտ է օրական 3466—4832 կալորիա:

Բաւարար է նաև Գերմանիայի, Ֆրանսիայի և այլ երկրների զիւղացիների սննդառութիւնը, թէև Ֆրանսիացոց չէնրիխ Դ. թաղաւորի երազը, որ ամեն մի զիւղացի ճաշին հաւ ուտի՝ չի կարելի իրականացած համարել:

Ընդհանրապէս վատ վիճակի մէջ է բանւորների սննդառութիւնը. այդ տեսակէտից պրոլետարիատը անտարակույս ներկայ կարգի խորթ զաւակն է հանդիսանում և մենք իւրաքանչիւր քայլափոխում հանդիպում ենք անբաւարար կամ հազիւ գոհացուցիչ սննդառութեան:

Մէջ բերենք մի քանի օրինակ. Բերլինի բան-
 ւորական խոհանոցների բաժինը (պորոցիան) 1833
 կալորիա է. Բերլինի պապիրոս շինող բանւորուհի-
 ները գործադրում են օրական 1988 կալորիա,
 կազմարարուհիները՝ 1663:

Կան ի հարկէ աւելի բաղդաւորներ, ինչպէս
 օրինակ յայտնի Կրուպպի՝ թնդանօթների և հրա-
 ղէնների արքայի բանւորները. գործարանային (Ֆար-
 բիկայի) բանւորները միջին հաշուով 4395 կալո-
 րիա են գործադրում:

Իսկ սաքսոնական ջուլհակները իրանց բարձի
 մի կիրօլին մսխում են 29 կալորիա, այն է՝ նոր-
 մայից (30 կալ.) պակաս:

Այդպիսի վիճակը առաջ է բերում օրգանիզմի
 բոլոր գործառնութիւնների թուլացումն և պէտք
 է որ սաստկացնի հիւանդացումն ու մահացումը:

Ձանազան դասակարգի և զբաղմունքի ան-
 ծանց կեանքի միջին տեականութեան վիճակա-
 դրութիւնը (ստատիստիկան) լիովին համոզեցու-
 ցիչ կերպով հաստատում են որ այդ բոլորը իրա-
 կանութիւն է:

Իրա հետ միաժամանակ նկատում է նաև
 ալլասեռումն *):

Իեռ ժթ-րդ դարի սկզբին պրոֆ. Վիլերմէն
 ասում է. «որքան հարուստ է երկիրը, որքան ա-
 ւելի է բարօրութիւնը, այնքան բարձր է բնակիչ-

*) Տե՛ս իմ «Թառանգականութիւն և դաստիարա-
 կութիւն» և «Ուղեղի սիֆիլիս» զրբոյնները:

ների հասակը և արագօրէն է կատարւում հասակ-
 առութիւնը»:

Ապա շարունակում է. «զրա վրայ ազդեցու-
 թիւն է գործում զգեստը, բնակարանը, սակայն
 ամենից աւելի սնունդը. կարիքն ու նրան ուղեկ-
 ցող պայմանները նւազեցնում են մարմնի զարգա-
 ցումն ու նրա մեծութիւնը»:

20,000 աշակերտի վրայ կատարւած հետա-
 յօտութիւնները ցոյց են տւել, որ մարմնական և
 մտաւոր զարգացումը զուգահեռաբար են ընթա-
 նում, որ հետևապէս ընդհանուր զարգացման ան-
 բարեյաջող պայմանները անբարեյաջող են նաև հո-
 ղեկան զարգացման համար:

Այնուամենայնիւ պէտք է խոստովանել, որ
 ժողովրդական սննդառութեան տեսակէտից արև-
 մուտքում ընդհանուր առմամբ ահազին սուաչա-
 դիմութիւն է կատարւել և դրա համեմատ խոշոր
 չափով և արագօրէն նւազում է մահացութիւնը,
 մեծանում է կեանքի միջին տեականութիւնն
 և այլն:

Այսպէս, օրինակ, Լոնդոնում ժէ-րդ դարում
 մահացումն հազարից 42,1 էր, ժր-րդ դարում՝
 35,5, իսկ ժթ-րդ դարի ընթացքում 24,9-ից իջաւ
 18,0: Գերմանիայում ժթ-րդ դարի վերջին քառոր-
 ղի ընթացքում մահացումը 26,2-ից իջաւ 20,6.
 Աւստրիայում՝ 30,7-ից իջաւ 24,9 և այլն:

Ը.

Այլ բան է մեզանում. եթէ մի կողմ թողնենք ասիական պետութիւնները՝ չնդկաստանն ու Չինաստանը, դուրս կգայ, որ Ռուսաստանը սովի կլասիկ երկիր է:

Պրոֆ. Բոմանովիչը Ռուսաստանի 1891 թւականի սովի վերաբերեալ իր դասախօսութեան մէջ իրաւացիօրէն մատնանշում է, թէ անբերրիութիւններն ու սովերը ոռոս կեանքի խրոնիքական, կենցաղական երեւոյթն են կազմում նրա՝ ոռոս ազգի սկզբնաւորութեան հէնց առաջին օրերից. թէ սովից դեռ երկար ժամանակ պիտի տուժեն յաջորդ սերունդները, Իրականութիւնը արդարացրեց այդ միտքը:

Պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ ժարդ դարից մինչև ժգրդ դարը անբերրիութիւնը Ռուսաստանում կրկնել է միջին թւով իւրաքանչիւր դարում ութն անգամ՝ 13 տարին մի անգամ. ապա աւելի շանախ ժր-րդ դարում՝ 34 անգամ. ժթ-րդ դարում այդ իւրատեսակ պրոցեսը առաջ է դնում և 1854 թւականին միայն 35:

Վերջապէս 90-ական թւականներին Ռուսաստանին տիրում է համատարած սով դրեթէ առանց ընդմիջումի:

1907 թւակ. 29 նահանգում անբերրիութիւն է տիրում և սահմանափակ հաշւետեսութեամբ անգամ մօտ 25 միլիոն հոգի սովածութեան են մատնւած:

Մեղանում՝ Ռուսաստանում, չնայած պետութեան ահագին մեծութեան, չնայած նրա երկրագործական բնոյթին, չնայած վերջապէս այն հանգամանքին, որ ընդհանուր առմամբ միշտ էլ աւելորդ հաց դտնւում է արտահանելու — այդ բոլորը իրողութիւն է:

Անբերրիութիւնը ներկայումս էլ անհրաժեշտօրէն կապւած է սովի հետ, ինչպէս հնումը, երբ ոչ ճանապարհներ կային, ոչ հաղորդակցութիւն կար և ոչ էլ կուլտուրայի այլ նւածումները, որոնք հնարաւորութիւն են տալիս Արևմտեան Եւրոպային մարտնչել թէ՛ բնութեան, և թէ իր կազմի այս կամ այն թերութիւնների դէմ:

Անբերրիութիւնը այնտեղ սով չի առաջացնում՝ միջոցներ կան հաց գնելու, ճանապարհներ կան կրելու, կան պետական և հասարակական կազմակերպութիւններ, որոնցով հնարաւոր է լինում իր ժամանակին միջոցներ ձեռք առնելը:

Թէ ինչպիսի չափերի է հասնում սովը Ռուսաստանում անբերրիութիւնների ժամանակ — ամենից լաւ մատնացոյց են անում տարեգրութիւններն և զրականական այլ լիշատակարանները:

1601 թւակ. ոչ միայն դարման, խոտ, կատու, մուկ և զանազան լէշեր էին ուտում, այլև բանը հասնում էր մարդակերութեան. Մոսկւայի շուկաներում մարդկային մսով կարկանդակ էին ծախում:

Այստեղ պէտք է նկատենք, որ անբերրիութեան տարիներում սովորաբար շատ լայն ծաւա-

լով տարածուած է այլևայլ փոխանիւթերի (սուր-
րողաթ) զործածութիւնը, որը սովածութեան երե-
ւոյթների վրայ աւելացնում է նաև թունաւորման
երևոյթներ:

Ինքն ըստ ինքեան Հասկանալի է, որ նման-
օրինակ պայմաններում Հիւանդացումն ու մահա-
ցու թիւերը զգալի չափով պիտի բարձրանան:

1844 թւականին Վիտերի և Պսկովի նա-
հանգներում սովի տիֆից մահացել են աղգարնա-
կութեան $\frac{1}{10}$ մասը, իսկ Եկատերինոյաւի նա-
հանգում 1849 թւակ. սովի տարիներում մահա-
ցութիւնը հասնում էր հազարին 130-ի, այսինքն
չորս անգամ աւելի, քան Ռուսաստանի մահացու-
թեան առանց այն էլ շատ բարձր նորման:

Նոյն այդ 49 թւակ. սովի մատուած նա-
հանգներում միայն լնդախտով (ցինդա) Հիւանդա-
ցել է 250,000 հոգի և մեռել է 70,000 (պաշտօն.
ատեղեկութիւններ):

Օրինակները կարելի էր բազմապատկել ան-
վերջ, սակայն դա արդէն վերև չիշլածները կրկնել
կնշանակէր:

Մի հարց էլ կարող է ծագել. կարե՞լի է սո-
վածութեան ժամանակ նկատուած հիւանդութիւն-
ները սովին վերադրել. զուցէ այստեղ խնդիրը բակ-
տերիաների* մէջն է. բաւական է մի կերպ
ոչնչացնել վերջինները՝ կվերանան հիւանդութիւն-
ներն ևս:

*) Տե՛ս իմ «Երկու խօսք գիւղացուն» գրքոյկը:

Պէտք է ասենք, որ բակտերիական հիւան-
դացումների ժամանակ ևս սովը և նրա հետ կապ-
ւած գոյութեան անբարեյաջող պայմանները հա-
մաճարակների ծաւալման հական գործօնն են հան-
դիսանում:

Այդ բանը մեծ ուժգնութեամբ մասնացոյց
էր արել դեռ հռչակաւոր զիտնական Րուդոլֆ Վիր-
խովը 1848 թւակ. Սիլեզիայի սովի տիֆը ուսում-
նասիրելիս. նոյնն են հաստատում փորձերի ար-
դիւնքները, ատե՛ական կշռադատութիւնները և
ամենօրեայ դիտողութիւնները:

Ամեն ինչ բակտերիաներին վերադրելը և նրանց
դէմ կռւելով սահմանափակելը ծայրայեղութեան
մէջ ընկնել է նշանակուծ:

Ներկայիս անբերրիութեանն էլ նոյնպիսի
աղէտներ է կցորդւած՝ փոխանիւթով սննդառու-
թիւն, հիւանդացումն, մահացութեան մեծացումն,
մինչև իսկ մարդավաճառութեան, ինչպէս օրինակ
Կաղանի նահանգում աղջիկների վաճառումը:

Թ.

Առանձնապէս ցաւալին այն է, որ սովածու-
թիւնը մեղանում ո՛չ թէ առանձին մի երևոյթ է
ներկայացնում, այլ լոկ ժողովրդական մշտական,
խրոնիքական հիւանդութեան՝ թերակերութեան
սուր մեր:

Բաւական է դիմել այն վիճակագրական ատե-

գեկութիւններին, որոնք հաղորդում են առուջապահական կամ անտեսական տեսակէտից գիւղացիների սննդառութեան հարցով պարապող զանազան հեղինակներ — և կհամոզուենք դրանում:

Այսպէս 46 նահանգի ազգաբնակչութեան վերաբերմամբ հաստատուած է, որ նորմալից աւել սնունդ է ստանում 15⁰/₀, հաղիւ բաւարար՝ 31,8⁰/₀, նորմալից պակաս՝ համարեա թերակերութեան հասնող՝ 52,7⁰/₀:

Մեր գիւղացու սննդառութեան սովորական վիճակը խրոնիքական թերակերութիւն է. ուստի բաւական է աննշան փոփոխութիւն դէպի վատը, որպէսզի սովի բոլոր սարսափները սկսւեն, նման ձինչև փիղը ջրի մէջ գտնուող մարդու, որը իսկոյն կրակի խեղդելի, եթէ ջրի մակերևոյթը մի փոքր բարձրանայ:

Մէջ բերած իրողութիւնը աւելի ևս անբարեյաշող կերպարանք կնդունի, եթէ ի նկատի առնենք, որ թերի կամ հաղիւ գոհացուցիչ ուտելիքը չափազանց միատեսակ է լինում, դժւարամարս և առանձին սննդարար նիւթերի չարաբերութիւնը անհամապատասխան. քիչ է սպիտակուցը, մանաւանդ կենդանականը (պէտք է ամբողջ բնակչութեան 60—70⁰/₀ լինի, այն ինչ մեղանում՝ 15—20⁰/₀), քիչ են ճարպերը և միայն ածխաջրային նիւթերը բաւարար չափով են կամ աւելի:

Դժւարամարս, շատ մեծ ծաւալով և ծանրութեամբ ուտելիքը մարսողական գործարանների մի շարք հիւանդացուներ է ծնում, ապա բացի մի

քանի չատուկ հիւանդացուները՝ ինչպէս լնդախտը (ցիւնդա), հաւկուրութիւնը և այլն, առաջացնում է հասակի փոքրացում և այլասեռում:

Սովածութեան ենթակաների քանակի համեմատ մեծանում է, ի հարկէ, նաև չարիքի գուժարը, իսկ բնոյթը նոյնն է մնում՝ կենսունակութեան նւազումն, կեանքի կրճատումն, այն է՝ նրա քանակի և որակի անկումը:

Անսարակոյս կեանքի երևոյթները բարդ լինելով, կեանքի, որտեղ սովը նրա միակ գործօնը չի հանդիսանում, դժւար է ճշգրտորէն որոշել նրա աղոցութեան բաժինը, այնուամենայնիւ փորձնական դիտողութիւնների արդիւնքները ապշեցուցիչ կերպով համապատասխանում են այն փաստերին, որոնք հանդէս է բերում իրականութիւնը:

Այդ փաստերը մատնանշում են, որ սննդառութեան վիճակի, հիւանդացութեան և մահացութեան մէջ կատարեալ զուգահիսութիւն է տիրում:

Ի որը հիւանդութիւնները պարփակող քիչ թէ շատ լրիւ վիճակագրութիւն ո՛չ մի տեղ չկայ. իսկ մեղանում դրա մասին խօսելն անգամ աւելորդ է:

Եւ մեծ մահացութեան շնորհիւ, կեանքի միջին տևականութիւնը, որ շվեդացիների մէջ 50 տարի է, անգլիացիների մէջ՝ 45 տարի 3 ամիս՝ մեղանում, Ռուսաստանում 28 տարի է:

Այդ պատճառով էլ Ռուսաստանի ազգաբնա-

կութիւնը հասակի տեսակէտից շատ անբարեխաչող է՝ մինչև 20 տարեկան հասակը մեղանում ապրում է 484 հոգի, իսկ Անգլիայում՝ 663. մինչև 40 տարեկան հասակը մեղանում՝ 343, իսկ Անգլիայում՝ 539:

Հասակաւորների, աշխատունակների թիւը համեմատաբար փոքր է, որը ժողովրդի տնտեսական կացութիւնը վատթարացնող նոր գործօն է հանդիսանում:

Եթէ այդ բոլորին աւելացնենք մի պատուհաս ևս՝ ալկոհոլականութիւնը՝ սովի անհրաժեշտ հետեանքը, թուլացած օրգանեզմի մի խարազանը և մխիթարութեան ու ինքնամոռացութեան միակ աղբիւրը, այն ժամանակ պարզ կլինի մեզ համար դրութեան ամբողջ սարսափելիութիւնը, որի մէջ դեղերում է սոված, կեանքի կուրի համար անհրաժեշտ ոչժերը թերակերութեամբ կորցրած պարնակութիւնը:

Ժ.

Իւրաքանչիւր նոր սովադէպք մեր առաջ գրում է. «Մանէ, թէկէզ, փարէս», և մենք չենք կարող չխորհել այդ ահեղ երևոյթի պատճառներին և նրա դէմ ուղղուելիք միջոցներին վերաբերեալ հարցերի մասին:

Վաղուց ի վեր տրւում էին այդ հարցերը և զանազան ժամանակներում զանազան պատասխաններ ստացւում:

Այդպէս, օրինակ, ժողովուրդը ինքր անբեր-

րիութեան պատճառը չար ոգիների խարդաւանանքների և «մեղքերի» մէջն էր տեսնում:

Անբերրիութիւնները դեռ ներկայումս էլ ընդունւած է գլխաւորապէս կլիմայական անբարեխաչող պայմաններին վերագրել, իսկ անբերրիութիւնների յաճախանալը՝ այդ պայմանների վատանալուն:

Այդ հայեացքը իսկապէս հիմքից սխալ է. միայն այն հանդամանքը արդէն, որ Արևմտեան Եւրոպայում հողի բերրիութիւնը ոչ միայն չի նւազում, այլ մինչև իսկ աւելանում է՝ բաւականաչափ հերքում է նրան:

Այսպէս՝ Անգլիայում ժերը դարում մէկ դեւտատինը տալիս էր մօտ 5¹/₂ չետվերտ ցորեն, ժերը դարի վերջում՝ 11 չետվերտ, իսկ անցեալ դարի 80-ական թւականներին՝ 13¹/₂ չետվերտ:

Մրանսիայում ժթրդ դարի ընթացքում բերքը մէկ դեստատինին 5-ից մինչև 8 չետվերտի բարձրացաւ և այլն:

Պարզ է, որ խնդիրը կլիմայի մէջ չէ և յամենայն դէպս միմիայն կլիմայի մէջ չէ, որ կուլտուրականութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս չաղթական կուր մղել թէ՛ կլիմայական պայմանների և թէ՛ հողի ու ժասպառութեան դէմ:

Սակայն մի կողմ թողնելով անբերրիութեանց պատճառներին և բերրիութիւնը բարձրացնելուն վերաբերեալ հարցերը, դժւար չէ եզրակացնել, որ անբերրիութիւնը ինքր սովի գոհացուցիչ պատճառ չէ և չպէտք է լինի. որ սովի պատճառները ծա-

դուժ են ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական պայմաններից:

Ժողովրդական առածն արդէն ասում է. «Դաշտը չէ չբերքութեան պատճառը, այլ զըրպանը», իսկ մենք կաւելացնենք «նաև զուխը»:

Սովի պատճառներին վերաբերող հայեացքների համեմատ էլ միջոցներ էին գործադրուում նրա դէմ, երբեմն յաջող:

Մեզանում սկզբում, սովի դէմ իբրև ամենաէական միջոց առաջարկուում էր պահք՝ ի հարկէ Աստուծոյ ցասումը շիջելու, նրա գուժը հայցելու նպատակով:

Այսպէս ժէ-րդ դարում սովի ժամանակ ուսաց թագաւորը հրաման էր արձակել. «Երկու շաբաթ պաս պահել, արբեցողութիւն չանել և հայհոյանք չգործածել»:

Սովի դէմ խելացի միջոցներով կաւելու առաջին փորձը Բորիս Գոգոլնովինը պիտի համարել, որը հաստատուն հացագին սահմանեց և հասարակական աշխատանքներ մտցրեց:

Մոսկւայի լաւագոյն յիշատակարաններից մէկը Իվան Վասիլևիչի զանգակատունն է, որ սովեալների ձեռով է շինած:

Պետրոս Մեծը գրաւում էր ունևորների հացը յօգուտ չունևորների (իբրև պարտք, ընկալազրով) — ահա մի օրինակ, որը հաստատում է, թէ կառավարութիւնը կարող է խախտել մասնաւոր սեփականութեան սկզբունքը, երբ՝ նրա կարծիքով, դա հասարակական անհրաժեշտութիւն է ներկայանում:

Անթիւ սովադէպքերի ժամանակ գործադրող բոլոր միջոցները թւելը և քննելը շատ երկար կըքաշէր. բաւական է, եթէ ցոյց տանք դրանց ընդհանուր տեսլենցիան (ուղղութիւնը) և դրա համար ամենից լաւ է դիմենք պաշտօնական աղբիւրներին:

Ահա Գաղանի Կոմիտէի կարծիքը 1840 թւակ. «Եթէ կառավարութիւնը, անպայման վստահելով տեղական զեկուցումներին, առատօրէն և անշրջահայեաց կերպով նպաստներ բաժանէ, այն ժամանակ պահանջներն ու խնդիրները կարող են չափից դուրս բաղմանալ և կառավարութեան միջոցներից անցնել:

Կարիքի շնորհիւ գործաւոր դասակարգի մէջ առաջացած աշխատանքն ու գործունէութիւնը կըթուլանան:

Առաջ կըգաջ ծուլութիւն և ձրիակերութիւն և այդպիսով կառավարութիւնը, ժողովրդին Փիղիքական աղէտից պահպանելով, կարող է բարոյական ախտերի տարածման պատճառ դառնալ, ախտերի, որոնք կապէս անհամեմատ աւելի վնասակար և վտանգաւոր են. ուստի նպաստները բաժանելիս չափազանց շրջահայեաց պէտք է լինել» . . .

Պարզ է, որ երկու հնարաւոր սխալներից՝ կամ պակաս և կամ աւելի տալուց այստեղ աւելի կորստաբեր է համարուում երկրորդը, որ կարիքը մինչև իսկ բարեզրեցիկ է համարուում, եթէ միայն ծայրայեղ աստիճանի չհասնի:

Ապա 91—92 թւականի սովի ժամանակ ձրգտուումն է նկատուում ժողովրդական աղէտի փաս-

տերը թաղցնելու, լռելու. արգելուով է նրանց մասին խօսելն էլ, զրելն էլ. հալածուով է նոյն իսկ «սով» խօսքը:

Վիճակագրական (ստատիստիքական) հետազոտութիւններ կատարել ցանկացող անձանց և հաստատութիւնների վերաբերմամբ տեղի ունեցած ճնշումները թւել անգամ անկարելի է. մինչդեռ այդ «տեղական» հետազոտութիւնները անհրաժեշտ հիմքեր են խելացի միջոցներ ձեռք առնելու համար:

Այդ բոլորի վրայ վերջապէս աւելանում է նաև մշտական թիւը հասկացողութիւնը և լաւատեսութիւնը զիւղացիների կացութեան ծանրութեան մասին. «Կանցնի. զիւղացին կրղիմանայ, չի կարելի միշտ կուշտ լինել, հողի խեղճ զաւակը արիստոկրատ հօ չէ»:

ԺԱ.

Ժողովուրդը համեմատաբար չեղօք զիրք է բռնում սովադէպքերի նկատմամբ:

Արևմուտքի պատմութեան մէջ յայտնի դրժգոհութեան և ցասման այնպիսի արտայայտութիւններ, ինչպիսիքն են զիւղացիական պատերազմները կամ աղբարային վերջին խռովութիւնները Ռուսիայում՝ Ռուսաստանում չկան և չեն էլ եղել նախնում:

Զարգանում էր մուրացկանութիւնը, աւարառութիւնները, մեծանում էր մասնաւոր սեփականութեան դէմ ուղղած յանցագործութիւնների

թիւը — մի երևոյթ, որը նկատելի է ամենուրեք, երբ բարձրանում են առաջին անհրաժեշտութեան առարկաների գները — և սակաւ անգամ միայն փոքր յուզմունքներ էին տեղի ունենում:

Ահա թէ ինչ է ասում պրոֆ. Բեխտերեր. «Օրդանիզմի սննդառութեան թուլանալու հետ միասին թուլանում է նաև նրա նեարդա-հոգեկան էներգիան:

Իրա հետեանքն է լինում անձնական ընդհանուր նւաստացում, կրաւորականութիւն, մտաւոր աշխատունակութեան աւելի կամ պակաս նւազում, հոգեկան յուլութիւն (ալարկոտութիւն) և կամքի պակասութիւն. այդ բոլորից առաջ է գալիս անփութութիւն, անտարբերութիւն դէպի անձնական ու հասարակական գործերն և անվճռականութիւն»:

Աչքաթող չպիտի անենք սակայն, որ սննդառութեան վիճակը առհասարակ ժողովրդի հոգեկան աշխարհն ու տեմպերամենտը որոշող միակ գործօնը չէ երբէք:

Կան ուրիշ շատ գործօններ, որոնց յիշատակումը երկար կըքաշէր և տեղն էլ չէ. չպէտք է միայն մոռանալ, որ դրանք կարող են ժողովրդին չեղօք զիրքից հանել, ստիպել նրան իր ոյժերի ամբողջ մնացորդը հաւաքել՝ ողբերգական վիճակից դուրս գալու համար. ժողովորդը արդէն զարթնում է:

Հասարակական միտքը, ճիշտ է, զարթնեց. հասարակութիւնը փորձեց իւր առաքելութիւնը (միսիան) կատարել, սակայն նա չի անցնում հա-

սարակ բարեգործութեան սահմանից, որը ապար-
դիւն է այնպիսի հսկայական չարիքի առաջ, ինչ-
պիսին ֆիզիքական և բարոյական սովածութիւնն է:

Բայց այդպիսի բարեգործութեան դէմ էլ մե-
զանում արդելքներ է յարուցւում:

Չարիքը մեծ է և խորարմատ. մեզ կորուստ
է սպառնում:

Սով, ցուրտ, հիւանդութիւններ, տեղ տեղ
հարբեցողութիւն, մտաւոր խաւար, կեղեքումն,
սակաւհողութիւն և հողազրկութիւն *)՝ ահա մեր
բաղձատանջ հողագործի բաժինը:

Կեղտոտ, ցնցոտիներ հագին, քաղցից և վըշ-
տից խելակորոյս, խոցապատ և վիրաւոր նա իր ամ-
բողջ կենքի ընթացքում կնոջ և երեխաների հետ
պատէպատ է զարնւում քաղցից:

Մեր գիւղացու սրտակտուր հառաչները վա-
ղուց ի վեր ծածկում են երկրի երեսը. տարէցտարի

*) Ի դէպ. Միրզոյեանցի հրաշալի կալւածը, որ
ծախուում էր բանկի միջոցով, կառավարութեան մնաց:
Սյժմ ծախուում է Արամեանցի կալւածներից մէկը
(3000 դեսեսա). լաւ կըլինէր, եթէ գիւղացիք կազմա-
կերպւած և այդ կալւածը գնած լինէին. սակայն այդ
մնում է անել տարաբաղաբար Կովկասի Բարեգործական
Ընկերութեան, որը գեռ միջոցներից զուրկ է. մեզանից
ամեն մէկը պէտք է անդամակցէ այդ ընկերութեան. բացի
այդ պէտք է աջակցել թէ կենդանի ժամանակ և թէ մա-
հից յետոյ կատարւած կտակներով: Սյդ Ընկերութիւնը
զօրեղ է իր ծրագրով, նպաստներ նրան, ինչով կարող
ենք. այն ժամանակ նա կենսունակ կըլինի և արձագանք
կըտայ պատմական մոմենտին:

հեծկառում է նա անդադար տգիտութիւնից, նման
ծանր հիւանդի, որի կրծքում բուն է դրել չար
ախտը:

Եւ երբ վրայ է հասնում անբերրի տարին,
գիւղացու հառաչները չափազանց բարձրագոյ են
դառնում նրանց դէմ խլանալու համար:

Սյժմ պետութիւնն էլ սկսում է, կարծես,
անհանգստանալ. նա սկսում է սովի դէմ «իւրովի»
միջոցներ գործադրել և կամ գիւղացիներին հաց
բաժանել, որ նրանք սովից վերջնականապէս մա-
հասպառ չլինեն. հասկանալի է, որ այդ բոլորը
գրեթէ մի կաթիլ ջուր է ծովում:

Խղճուկ ողորմութեամբ չի բուժւի ժողովը-
ղական վիշտը, ծանր հիւանդին չենք բժշկի. մի
կում սառը ջրով:

Սարսափելին ժամանակ առ ժամանակ տեղի
ունեցող սովադէպերը չեն, այլ այն, որ մեր ժողո-
վուրդը իրապէս երբէք ազատ չէ սովածութիւնից:

Մայրայեղ աղքատութիւն, կատարեալ քայ-
բայում՝ ահա թէ ինչն է սոսկալի:

Ո՞րտեղ է այդ չուսահատական կացութեան
կէքը, ո՞վ կօզնէ գիւղացուն ոտի կանգնելու, ո՞վ
նրան հող կըտայ, հարկերի լուծը կըվերջնի ուսից,
նրան ազատութիւն և զիտելիքներ կըտայ:

ԺԲ.

Ի՞նչ պիտի անենք:

Համայնացումն (սոցիալիզացիա), աղզայնա-
ցումն և ստիպողական ապաստիականացումն —

դրանք զեղեցիկ խօսքեր են, սակայն ներկայումս, տիրող պայմաններում, ուտոպիաներ են:

Գիւղացին երկու ճանապարհ ունի ընտրելու: Եթէ նա ձեռքը ծալած, անուշադիր թողնէ ներկայ բոլոր կարգերն և սպասէ, թէ երկինքը նրան բաղդ կ'ուղարկէ և կամ կառավարութիւնը ողորմութիւն ցոյց կրտայ դէպի նա՝ ինքը աւելի ևս կրքայքաչւի, սովադէպերը աւելի չաճախ կրկրինեն և աւելի սոսկալի կրլինեն, հիւանդութիւններն ու մահը աւելի մեծ վայրագութիւններ կրգործեն նրա մէջ:

Այդ ընթացքը բանը այնտեղ կրհասցնի, որ զիւղացիութեան կէտը մահաշինջ կրլինի, իսկ միւս կէտը կիսավայրենի ճորտ կրգառնայ և ժողովուրդը վերջնականապէս կրկորչի. ժողովուրդը կարող է զոյութիւն ունենալ միմիայն ամեն տեսակէտից առողջ զիւղացիութեան ձեռով, զոնէ մեղանում:

Իսկ եթէ զիւղացիները խելքի գան, հասկանան իրանց զժբաղդութեան պատճառները և իրանց սեփական ոյժերով սկսեն աշխատել աւելի լաւ վիճակի հասնելու՝ այն ժամանակ իրանց զաւակներին աւանդ կրտան ոչ թէ սով, խաւար և ստրկութիւն, այլ հաց, լոյս և ազատութիւն:

Այդ կարող է անել միմիայն ժողովուրդը ինքը, իր կառավարութեան ձեռով՝ իր նոր, ժողովրդական կառավարութեան ձեռով:

Իրաւագուրկ, իշխանութիւնից զուրկ Պետական Դուճան՝ շրջապատւած իւրաքանչիւր քալլափոխին նրան արգելքներ յարուցանող պաշտօնեա-

ներով, անկարող է ժողովրդի համար իրաւունք ձեռք բերել:

Դուճան պէտք է ժողովրդական իսկական ընտրեալներից կաղմւած լինի, այսինքն՝ անձերից, որոնք ընտրւած լինեն ընդհանուր, ուղղակի, հաւասար և գաղանի ձայնատուութեամբ:

Ժողովրդական Դուճան երկրում լիակատար իշխանութիւն պէտք է ունենայ:

Այգպիսի Դուճան միայն ժողովրդական իսկական ներկայացուցչութիւն կրլինի, որը ոչ թէ ի վնաս ժողովրդի, այլ ամեն ինչ յօգուտ նրա կրկատարէ:

Միմիայն այգպիսի ժողովրդական Դուճալից կարող են զիւղացիք բոլոր հողը և բոլոր աղատութիւնները սպասել. միայն նա է ընդունակ զիւղացուն աղքատութեան և խաւարի ճանկերից փրկելու:

Դրա համար զեռ շատ կռիւ, շատ զոհողութիւններ պէտք կրգան, սակայն այլ ելք չկայ:

Կամ կռիւ և յաշողութիւն, կամ ստրկութիւն և մահ:

ԺԳ.

Ներկայումս էլ, տիրող պայմաններումն ևս կուտուրական կռիւը շատ բան կարող է անել. մենք բոլորս էլ պէտք է համակենք հետեւեալ հին, բայց յաւէտ թարմ մնացող գաղափարներով՝ հողի խելացի մշակութիւն և տեխնիքական կրթութիւն —

այս արդէն կեանքի վերանորոգման համար մեծ օժանդակութիւն կրլինի:

Առաջին կարգը պէտք է դասել զիւղատնտեսութեան տեխնիկայի բարւոքման նշանակութիւնն և մշակելի հողամակարդակի քանակական ընդարձակումն. զիւղատնտեսութեան բոլոր ճիւղերի զարգացման պէտք է համապարփակ նշանակութիւն տալ (իսկ մեղանում առևտրական դպրոցների մասին են երազում, ինչպէս օրինակ Ախալցխայում):

Մենք պէտք է մեր բոլոր ոչժր գործադրենք, որ երկրագործութիւնը մեղանում խորթ զաւակ չլինի, որ նա չմնայ այն վիճակում, որի մէջ գտնւում է մինչև այժմ, սկսած Հին ժամանակներից:

Երկրի յաւիտենական մշակը առաջւայ նման զրեթէ փայտէ արօրով է հերկում հողը, առաջւայ նման խղճուկ ու լգար է նրա տաւարը. ի նախատինս մեղ, ոչինչ չի ձեռնարկում զիւղատնտեսութեան տեխնիկան բարձրացնելու համար:

Գերմանիայում, ուր ազգաբնակչութիւնը մօտ երեք անգամ պակաս է, քան Ռուսաստանում, մօտ տասն հազար զիւղատնտեսական դպրոց կայ, Ռուսաստանում՝ մօտ երեք հարիւր (300), իսկ մեղանում, հայերիս մէջ՝ մէկ-երկու դպրոց, այն էլ ամենատարրականները, և ոչ մի հատ զուտ հայաբնակ քաղաքներում:

Կօօպերատիւ ընկերութիւններ, զիւղատնտեսական բունկեր, զիւղատնտեսութեան օժանդակիչ այլևայլ միութիւններ, որոնք այնքան տարածւած

են արտասահմանում, մեղանում զրեթէ բացակայում են. արտածութեան կազմակերպութիւնը շատ սկզբնական վիճակի մէջ է:

Այդպէս ուրեմն. մանր տնտեսութեան յառաջադիմութիւնը հնարաւոր է միայն այն ժամանակ, երբ լայն զարգացում ստանան կօօպերատիւ սկզբունքները. ուստի մեր բոլոր բարեգործական ընկերութիւնների հոգսերը ուղղւած պիտի լինին այդ սկզբունքների արտայայտման և ընդարձակման նպաստող պայմաններ ստեղծելու, զիւղատնտեսական կօօպերացիաների, միութիւնների, սինդիկատների և ընկերութիւնների գործում հասարակական և մասնաւոր նախաձեռնութեան նպաստելու:

Միջոցներ պէտք է ձեռնարկեն զիւղատնտեսական կրթութիւն տարածելու իր երեք աստիճանով էլ. ստորին կարգի՝ գործնական լրիւ կրթութեան պահանջների համեմատ, իսկ միջնակարգը՝ բարձրագոյն դպրոցի պատրաստելու պահանջների համեմատ:

Ազատ հիմքերի վրայ պէտք է դրւած լինեն հողապարարտացուցիչ (միլիօրատիւ) *)

*) Հասարակական աշխատանքները, իբրև կարիքաւոր ազգաբնակչութեան աշխատանքային օգնութիւն, ոչ միայն հնարաւորութիւն են տալիս անբերրիութիւնից վնասւած այլևայլ վայրերի ազգաբնակչութեան անմիջական օժանդակութիւն ցոյց տալու, այլ և բարւոքելով զիւղատնտեսութեան բնական պայմանները, ապագայ անբերրիութիւնների առաջն են առնում կամ նրանց կործանիչ հետևանքները թուլացնում:

խատանքները. հողի պարարտացման չտակացւած մանր փոխառութիւնը նախ և առաջ պիտի դոհացնէ զիւղացու տնտեսութեան պահանջները:

Այս բոլորը աւելի կամ պակաս չափով կիրականացնէ զեմտւոյակուն մանր միութիւնը, իսկական զեմտւոն:

Գիւղատնտեսութեան կարիքները մեղանում ուշադրութիւն են զբաւում առհասարակ սովի տարիներին և այն էլ կարելի է ասել լոկ խօսքերով:

Փրանսիան երկրագործութեան վրայ մէկ հոգուն տարեկան քսան կոպէկ է ծախսում, իսկ Ռուսաստանը՝ չորս կոպէկ:

Երբ զրա վրայ վաղուց ի վեր ուշադրութիւն դարձրած լինէինք, եթէ կառավարութիւնը մի շարք միջոցներով զարգացրած լինէր ժողովրդական կրթութիւնն և ինքնագործունէութիւնը, եթէ նա մշտապէս և ուշադրութեամբ օժանդակած լինէր զիւղատնտեսութեան նրա բոլոր ճիւղերում, այն ժամանակ երևի չէինք ապրի տնտեսական այս սուր ճգնաժամը, որի մէջ գտնւում ենք ներկայումս:

Երևի զիւղատնտեսութեան բարենորոգումն ու նոր, աւելի կատարեալ ձևերին փոխանցելը աւելի էփոյլեսիօն ճանապարհով կրկատարւէր:

Սակայն քանի որ չափազանց շատ ժամանակ է անցել արդէն, քանի որ ժողովրդի աղքատացումն այնքան հեռու է զնացել՝ զիւղատնտեսութեան արդիւնաւորութիւնը բարձրացնելուն ուղղւած հասարակական ոյժերի լոկ չարումն չի կարող բաւա-

րար համարել . . . առանց բացառիկ միջոցների չի կարելի կառավարւել, եօյա զնալ . . .

Մեր հասարակութիւնը բոլորովին անտարբեր է դէպի զիւղատնտեսական կրթութիւնը. նոյն անտարբերութիւնն է նկատւում տեղական հիմնարկութիւններ հաստատելու և զիւղատնտեսութեան օժանդակող այլևայլ միութիւններին և ընկերութիւններին աջակցելու գործում:

Գիւղատնտեսութեան վրայ կատարւելիք այդ արդիւնաշատ ծախսերի համար պէտք է ճարւեն միջոցներ, չեն կարող չճարւել. այդ ծախսերը բեղմնաւոր կըլինեն:

Մենք ինքներս պէտք է օգնութեան զանք, ինքներս պէտք է մեզ օգնենք. այս դադափարները պէտք է իւրացնենք, թող սրանք մասսայի սեփականութիւն լինեն, այն ժամանակ գործը զիւրին և յարմար կընթանայ՝ ներկայ ճոմենաին համապատասխան. ժամանակը չի սպասում:

Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան ծրագիրը շատ ընդարձակ է և ճոխ. բոլորովին օրինական ճանապարհով կարելի է բուժել մեր հիւանդ հասարակութիւնը, թող ներւի մեզ, մեր այլասեւուող ժողովուրդը . . .

Մենք կարող ենք պահանջներ զնել Կովկ. Հ. Բարեգ. Ընկերութեան առաջ, եթէ բոլորս էլ վճարում ենք նրան և աջակցում. զոնէ այդ ընկերութիւնը լաւ հիմքերի վրայ դնենք սկզբից և եթ. թող նա որոշ սխտեմով, հետևականութեամբ իրա-

կանադնէ կհանքում վերոյիշեալ այս կամ այն դա-
դափարները:

Շատ բան մեզանից է կախած. պէտք է յա-
մառութեամբ և եռանդով ձգտենք կուլտուրական
ձեռնարկութիւններին:

Պահանջենք հասունացող սերունդի համար
գիւղատնտեսական և տեխնիքական կրթութիւն,
աշակցենք Կովկ. Տ. Բարեգ. Լնկերութեան թէ՛
խօսքով և թէ՛ գործով:

Ճիշտ է, մեզանում չկայ սովի այնպիսի պատ-
կեր, ինչպէս չնդկաստանում, որտեղ մարդիկ փո-
ղոցներումն են ընկնում — մեռնում. սակայն դա
նրանից է, որ հասարակութիւնը և մասամբ կա-
ռավարութիւնը Դոմայի միջոցով օգնութեան հա-
սան ազդարնակութեան:

Թէկուզ մի շաբաթ դադարեցրէք կերակրե-
լուց, մի տաք ձեր կոպէկները — և մենք հանդի-
սատես կըլինենք տարափոխիկ հիւանդութիւնների
այնպիսի աղէտներին, որոնց դէմ արդէն ոչ ոք
կարողութիւն չի ունենայ կռիւ մղելու. իսկ քանի
դեռ հնարաւորութիւն կայ կուելու գէթ փոքրա-
ծաւալ սննդատուութեամբ, մենք պէտք է միջոցներ
գտնենք և ձեռնարկութիւնների դիմենք, որպէսզի
սոսկալի արհաւիրքի առաջն առնենք:

Գիտութիւնն ասում է, թէ երբ սովի տիֆն
ու լնդախտը համաճարակի կերպարանք են ընդու-
նում, դժւար է լինում նրանց մի շրջանում պա-

հել. նրանք ներսողում են նաև այնտեղ, ուր չեն
սպասում . . .

Օգնենք ուրեմն. չմոռանանք և արմատական
բուժումն:

Աւարտելով ներկայ գրքոյկը, մէջ բերենք մար-
տի 29-ին Պետերբուրգում կայացած «Կանանց
գիւղատնտեսական կրթութեան» համաժողովի մի
քանի զլխաւոր որոշումները.

Քննուում էր իզական գիւղատնտեսական զբա-
րոցների տիպը, որոնք գիւղի տնտեսական բարե-
կեցութիւնը բարձրացնելու զլխաւոր գործօններից
մէկն են համարել: Անհրաժեշտ է համարւած
հիմնել իզական ստորին գիւղատնտեսական զպրօց-
ներ զանազան բաժանմունքներով՝ համաձայն տրն-
տեսութեան այլևայլ ճիւղերի և միջնակարգ գիւ-
ղատնտեսական զպրօցներ մանկավարժական դա-
սարաններով:

Քառամեայ դասընթացով միջնակարգ զբա-
րօցներում պէտք է ընդունեն քաղաքային զպրօց
աւարտողները:

Մանկավարժական դասարաններ աւարտողները
իրաւունք են ստանում գիւղատնտեսական ստորին
և ժողովրդական զպրօցներում դասաւանդելու:

Միաձայն ցանկալի է համարել երկու սեռի
անձանց միատեղ ուսուցումը գիւղատնտեսական
բոլոր զպրօցներում:

Այդ ուղիղ ճանապարհն է ընտրել ուսու կինը.

և այդ կողմից նա կրծգտէ բարձրացնել դժբաղդ
 գեղջկուհուն և միատեղ ուսուցման շնորհիւ՝ հաս-
 տատուն և ամուր հիմք կրգնէ, ի միջի այլոց նաև
 կեանքի մէջ, զոչութեան կուուսմ երկու սեռի ան-
 ծանց իրաւահաւասարութեան զարգացարը մտցնելու։
 Հետեի՛ր, հայուհի, քո աւագ քրոջը։

- 21. Խնչ է կաշու հիւանդութիւնը 15 կ.
- 22. Երիտասարդութիւն և ծերութիւն 15 »
- 23. Առողջ ու հիւանդ երեխայի ոգին 20 »
- 24. Ուղեղի սիֆիլիսը (զլխի և ողնաշարի) 20 »
- 25. Ստամոքսի կատարը 20 »
- 26. Քուն և երազ (մի պատկերով) 25 »
 Մեծադիր պատկեր «Քուն և երազ» առանձին 10 »
- 27. Գործարան թէ երկրագործութիւն 15 »
- 28. Մնապաշտութիւն ու կախարդութիւն 20 »
- 29. Մտերմական խորհրդ. պատանիներին (ծնանիզմ) 20 »
- 30. Գոյութեան կռիւ 20 »
- 31. Ռուդոլֆ Վիրխով 25 »
- 32. Սէր և խանդ (մի պատկերով) 20 »
- 33. Անառակութիւն և պոռնկութիւն 20 »
- 34. Նուէր Հայ զինւորին 20 »
- 35. Նուէր Հայ վարժապետին (դպրոցական առող-
 ջապահութիւն) 20 »
- 36. Նուէր Հայ դպրոցականին (Մեր օրերը) . . . 10 »
- 37. Ութժամեայ բանուորական օր (մի պատկ.) . 10 »
- 38. Ժողովրդական առողջապահութիւն (հիւանդա-
 ցում և մահացութիւն) 10 »
- 39. Երկու խօսք գիւղացուն 10 »
- 40. Սով 10 »

Պահեստը գտնուում է՝ Ս.Պետերբուրգ, «Պուշկինեան Արագատիպ».
 Լեշտուկով փողոց, տ. 4

42.720

Пушкинская Скоропечатка
С.-Петербургъ, Лешугинъ пер. 4

Грнн т 10 407.